

Algemene Ledendag Vereniging van Vlaamse Academics, 25 maart 2023

Van de eerste Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (EVB) over de Nieuwe EVB naar de Derde, Digitale en dus Definitieve EVB

De titel van deze tekst wijkt wat af van wat op het programma van de algemene ledendag stond. Het leek me op een tweede gezicht logisch te vertrekken van de eerste Encyclopedie van de Vlaamse beweging (EVB). Dat was tenslotte het begin van alles en mogelijk en wellicht was er zonder die eerste EVB geen Nieuwe EVB geweest en spraken we vandaag ook niet over een derde digitale EVB.

Maar laat me eerst even stilstaan bij de vermelde acroniemen. De EVB is natuurlijk gewoon de eerste encyclopedie uit het begin van jaren 1970, ze wordt soms de eerste EVB genoemd, maar natuurlijk pas nadat in 1998 een NEVB het licht zag. En aan het eind van dit jaar komt dan de release van wat ik de DEVB noem. Het logo spreekt gewoon over Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, maar met wat goede wil kan men in het gestileerde boek een D ontwaren. Die D zou dan kunnen staan voor Derde EVB, maar ook voor digitale EVB, want in weerwil van het gekozen logo zal het geen gedrukt boek zijn, maar een online encyclopedie in de vorm van een webapplicatie dus. De derde EVB zal meteen ook een definitieve EVB zijn precies omdat ze digitaal is waardoor ze permanent kan worden aangevuld en gecorrigeerd zodat ze eigenlijk nooit definitief is, maar daarom dus definitief omdat er geen vierde meer hoeft te komen.

Ik zal het in deze tekst voor gemak spreken over de EVB – NEVB en DEVB – de lezer weet inmiddels wat ermee wordt bedoeld.

Het begon allemaal met Gaston Durnez. Aan het eind van de jaren zestig liep deze *De Standaardjournalist*, toentertijd 40 jaar oud, rond met de idee de kennis over de geschiedenis van de Vlaamse beweging te verzamelen in een encyclopedie. Die beweging kende op dat ogenblik hoogtijdagen. In een korte maar hevige mobilisatie op straat –ca. 300 betogingen op twee jaar tijd- werd de Leuvense universiteit gesplitst in 1968. Het was één van de grote scharniermomenten in de Belgische geschiedenis. De Vlaamse beweging had haar macht getoond en gold als één van de belangrijkste krachten in de Belgische samenleving. De overheveling van Leuven-Frans was het eindpunt van de lange mars naar institutionele eentaligheid. De weg naar de institutionele hervorming van België tot een federaal land lag open. In 1971

kiezen meer dan een half miljoen Vlamingen voor de Volksunie, de partij die van de federale omvorming van België haar missie heeft gemaakt. Het levert de VU bijna 20% van het Vlaamse stemmen op en 21 verkozenen in de Kamer (op 212).

In dat tijdssegment trok Durnez samen met zijn vriend *Ons Erfdeel*-hoofdredacteur en cultureel makelaar par excellence Jozef Deleu naar Tielt, naar de Vlaamsgezinde uitgever Joris Lannoo. Die zag wel brood in de idee van een Encyclopedie van de Vlaamse Beweging. Het driemanschap besloot er ook Ludo Simons bij te betrekken, een toen jonge Germanist en adjunct-conservator van het Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven (AMVC), een instelling die veel archieven over de Vlaamse beweging bewaarde (en bewaart) en omdat er toch ook best een professionele historicus werd betrokken vervulde de Leuvense hoogleraar geschiedenis Reginald de Schryver het klavertje vier dat in 1969 de redactie vormde van wat de EVB zou worden. Reginald de Schryver en niet wat je eerder zou verwachten, Lode Wils die toen meer dan De Schryver had gepubliceerd over de geschiedenis van de Vlaamse beweging. Hoe dat komt kan men lezen in het artikel dat Ludo Simons schreef over de ontstaans- en receptiegeschiedenis in *WT Tijdschrift over de geschiedenis van de Vlaamse beweging* 2020 nr. 2, een tijdschrift waarop leden van het VVA zonder twijfel geabonneerd zijn. Ik put overigens uit dit artikel voor de informatie over de EVB in deze tekst (met dank aan Ludo Simons).

Na verloop van tijd werden aan de vierkoppige redactie twee wetenschappelijk adviseurs toegevoegd: Arie Willemsen, een Nederlands historicus die een proefschrift had gemaakt over de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme tot 1940 en Hendrik Elias, eveneens historicus van de Vlaamse beweging, met standaardwerken als *De Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte* en *25 jaar Vlaamse beweging, 1914-1939* maar tevens een prominente medespeler. Elias stond sedert 1930 als Vlaams-nationalist in de actieve politiek en in 1942 werd hij leider van het Vlaams Nationaal Verbond, de belangrijkste met de Duitse bezetter collaborerende groep in Vlaanderen waarvoor hij de doodstraf kreeg en na gratie in de gevangenis zat tot 1959.

Onder de leiding van deze zes schreven 420 auteurs onder wie professoren en medewerkers van alle Vlaamse universiteiten, maar ook heel wat betrokken Vlaamsgezinden een kleine 2.700 artikels. Ze verschenen in twee boekdelen in 1973-1975.

De kritiek begroette de EVB als een interessante status quaestionis, al werd er natuurlijk flink doorgeboord over de vergissingen en vergetelheden die onvermijdelijk met zo'n onderneming gepaard gaan. Als spoedig kwam er ook meer fundamentele kritiek. De EVB ademde de geest van een triomferende Vlaamse beweging die haar minder fraaie bladzijden onbesproken liet. De collaboratie met een nationaal-socialistische bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog bijvoorbeeld werd wel heel vlot met de mantel der liefde en allerlei verhullende metaforen bedekt. In dit verband is het achteraf beschouwd betekenisvol dat Elias in de eindredactie werd ingeschakeld, al stelde de redactie bij monde van Ludo Simons dat Elias zich ver afhield van alle lemma's waar hij als politicus bij betrokken was geweest. Er is geen enkele reden om daar aan te twifelen, al zat het probleem toch veel dieper, met name in de vermelde weinig kritische benadering van de collaboratie en ook het grotendeels ontbreken van kritisch academisch werk over dit onderwerp. Het lemma over Elias zelf en over het VNV werd bijvoorbeeld geschreven door Frans Van der Elst, toenmalig voorzitter van de VU maar vooral ook advocaat van Elias op diens repressieproces.

Om al deze redenen kwam er sleet op het naslagwerk en in sommige collegezalen werd de EVB dankbaar gebruikt om studenten de regels van de historische kritiek bij te brengen. Bovendien vonden er na het verschijnen van de EVB grote veranderingen plaats zowel in de geschiedenis van de Vlaamse beweging als in de geschiedschrijving ervan.

Op historiografisch vlak werd de Vlaamse beweging één van de best en meest bestudeerde topics uit de Belgische geschiedenis. De EVB lokte nieuw onderzoek uit naar verschillende aspecten van de geschiedenis van de Vlaamse beweging. In de jaren zeventig en tachtig was de geschiedenis van de Vlaamse beweging een van de belangrijkste onderwerpen in het onderzoek van de Vlaamse universitaire departementen voor hedendaagse geschiedenis. Meer dan 100 MA-scripties en een dozijn doctoraten werden over het onderwerp geschreven. Enkele tienduizenden pagina's min of meer serieuze wetenschap werden gepubliceerd in monografieën en artikelen. Bibliometrisch onderzoek wijst uit dat in de jaren 1970 en 1980 alleen al over het de geschiedenis van de Vlaamse beweging tijdens het Interbellum 25.000 pagina's werd gepubliceerd in licentiaatsverhandelingen, wetenschappelijke boeken en artikels. In 1981 werd WT een tijdschrift dat zich exclusief toelegde op de geschiedenis van de Vlaamse beweging en toen in 1994 Frans-Jos Verdoodt aantrad als hoofdredacteur kreeg het proces van academisering, dat al begonnen was

onder zijn voorganger Gilbert De Smet, een boost. Maar dat is natuurlijk algemeen bekend aan een lezerspubliek dat al die jaren geabonneerd was op WT.

Dat de EVB aan revisie en aanvulling toe was, werd al duidelijk toen het tweede deel van de persen rolde. Korte tijd na het verschijnen deed de redactie een voorstel tot het op de markt brengen van een derde deel met aanvullingen en correcties. Omwille van de commerciële haalbaarheid werd het plan opgeborgen. Uitgeverij Lannoo, die altijd beweerde dat de EVB commercieel geen succes was, wilde pas stappen ondernemen als een forse overheidssubsidie gegarandeerd was. Het was de federalisering van België die dat uiteindelijk mogelijk maakte. Het brengt me bij de veranderende politieke context.

In 1993 werd België als gevolg van het Sint-Michielsakkoord een federale staat met rechtstreeks verkozen deelstaatparlementen. Een Vlaams parlement met ruime bevoegdheden en een Vlaamse regering bewaakte het Vlaams belang, waardoor de Vlaamse beweging meer en meer haar functie verloor en ook de Volksunie moest zich afvragen of ze nog een toekomst had in het federale België. Inmiddels was er aan het eind van de jaren 1970 met het Vlaams Blok een rechts-radical separatistische partij ontstaan die electoraal aantrok in de jaren 1980 en in 1991 de VU electoraal overvleugelde. Van de weeromstuit profileerde de VU zich medio jaren 1990 tot een uitgesproken progressieve partij onder Bert Anciaux, met aanvankelijk electoraal succes met 300.000 kiezers in de tweede helft van de jaren 1990, terwijl toen al een half miljoen Vlamingen voor het Vlaams Blok stemden.

Het is in dit politiek klimaat dat de Vlaamse minister van Onderwijs, de Vlaamsgezinde socialist Luc Van den Bossche in de Vlaamse regering Van den Brande I bereid was de NEVB te sponsoren als er een breed wetenschappelijk draagvlak voor werd gevonden. En dat gebeurde. De Schryver en Simons, die inmiddels hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen (UA) was geworden, vonden hun collega's Els Witte (Vrije Universiteit Brussel) en Herman Balthazar (Universiteit Gent) bereid om mee de kar te trekken. Ze dienden het project Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB) in dat in 1933 een subsidie van 17,2 miljoen Bfr. kreeg toegeschoven en later in de afwerkingsfase nog 5 miljoen extra, samen dus een dik half miljoen euro. Met dit overheidsgeld in de rug verklaarde Lannoo bereid de uitgave op zich te nemen. Er werd een kernredactie samengesteld. Twee leden van de oude redactie,

Durnez en De Schryver maakten er deel van uit, de laatste als voorzitter. Daarnaast werden specialisten aan de Vlaamse universiteiten gezocht. Lieve Gevers (KULeuven) verrichte historisch werk over de katholieke Vlaamse beweging, Machteld de Metsenaere (VUB) publiceerde over de Vlamingen in Brussel en ondergetekende (UG) specialiseerde zich in het Vlaams-nationalisme. Voorts werd in de persoon van Pieter van Hees (Rijksuniversiteit Utrecht) competentie inzake de verhouding van de Vlaamse beweging met Nederland aangetrokken. Ik weet niet of het toen al een rol heeft gespeeld, maar men stelt vast dat de nieuwe redactie qua genderbalans al wat evenwichtiger was. Qua professionele achtergrond was ze evenwel homogener. De redactie bestond (Durnez uitgezonderd) uitsluitend uit historici die hun brood verdienen aan een universiteit. Naast de kernredactie werd een uitgebreide adviesraad op de been gebracht met tien academici, voornamelijk historici, van alle Vlaamse universiteiten en twee journalisten. Alle typische checks and balances waren aanwezig in het team dat de redactie van de NEVB voor zijn rekening nam: alle universiteiten waren aanwezig, er waren linkse en rechtse wetenschappers, katholieken en niet-katholieken, enkele Vlaamsgezinde historici die betrokken waren bij de Vlaamse beweging en sommige zonder enig engagement, ouderwetse empiristen en jongere constructivisten die de moderne theorieën over nationalisme en natievorming hadden geabsorbeerd. Een divers gezelschap op het eerste gezicht, maar op een tweede gezicht toch ook weer niet. Naast twee Nederlanders, de reeds genoemde Arie Willemsen en Pieter van Hees waren alle leden van de kernredactie en de adviesraad Vlamingen. Er werd geen enkele Franstalig-Belgische historicus ingeschakeld.

Hoe het ook zij, de omkadering van de NEVB was dus anders en vooral heel wat ruimer dan die van de EVB, zoals ook de middelen veel ruimer waren. Er kon een bureauredactie worden aangetrokken die in wisselende samenstelling onder de leiding van Petra Gunst (UG) bijna vijf jaar permanent aan het project werkte. Zij heeft met onverzettelijk dynamisme, Stachanovistische werkwijze en ijzeren discipline een onschatbare rol heeft gespeeld in het overwinnen van de duizend en een hindernissen die liggen tussen het plan om een NEVB te maken en de druk op de knop van de persen die uiteindelijk 3.632 lemma's op 3.799 pagina's in november 1998 het licht lieten zien.

De keuze om van meet af aan te opteren voor een Nieuwe EVB in plaats van voor een heruitgave van de EVB bleek de juiste. Eén van de eerste taken die de nieuwe redactie uitvoerde, was een systematische toetsing van de EVB.

Uiteindelijk bleken slechts enkele tientallen lemma's ongewijzigd te kunnen verschijnen, de helft van de lemma's moest worden herzien, de andere helft moest volledig worden herschreven. Daarnaast werden er 1.128 nieuwe lemma's geschreven. Men kan dus rustig stellen dat de klemtoon van de NEVB op nieuw lag. Principieel koos de redactie voor de nieuwe lemma's en voor de grondige te herwerken lemma's steeds voor auteurs die op academisch niveau gepubliceerd hadden over het onderwerp. Veel minder dan de bij de EVB werd een beroep gedaan op auteurs die rechtstreeks betrokken waren, al kon de redactie vooral voor zeer recente onderwerpen dat euvel niet helemaal vermijden, een probleem waarmee de oude redactie nog veel meer werd geconfronteerd gezien de toenmalige stand van het onderzoek.

In het totaal werden er 83 overzichtsartikels in de NEVB opgenomen een twintigtal meer dan in de EVB. Nieuw waren o.m. Antisemitisme; Immigratie en Emigratie; Europese Unie; Humor; Links- en rechts-radicalisme; Monarchie; Natievorming; Openbare bibliotheken; Randgemeenten; Vrouw. Ze geven meteen een idee over enerzijds de nieuwe onderzoeksdomeinen en anderzijds de ontwikkelingen in de maatschappij tussen het maken van de EVB begin jaren zeventig en de NEVB op de valreep van de 21ste eeuw.

Wat waren de belangrijkste problemen van de redactie?

1. Het eerste probleem was de al vermelde beslissing om van de NEVB een tweede editie of een volledig nieuwe EVB te maken. Er bestonden daarover aanvankelijk twee opinies in de kernredactie. Op de allereerste vergadering wilde Reginald De Schryver al meteen beginnen met Julius Abbe, zijnde het allereerste lemma van de EVB over een Oostendse flamingant en activist. De jongere leden van de kernredactie konden hem uiteindelijk overtuigen om niet zonder meer over te gaan tot een herlectuur van de EVB, maar eerst een 'plan de campagne' op te stellen, na te denken over een conceptueel kader, afbakening, te behandelen thema's, potentiële auteurs enz.
2. Het tweede probleem was de afbakening van het terrein van de NEVB. In de kritieken die over de eerste EVB waren verschenen, werd op dat punt tegelijk koud en warm geblazen. Sommige critici stelden dat de EVB een te brede focus had, terwijl anderen meenden dat de focus precies te smal was. Deze afbakening was er niet gemakkelijk op geworden op een moment dat Vlaanderen zich institutioneel vormde. Het eerste werk van de nieuwe redactie was dan ook hierover een conceptuele nota te schrijven en die te confronteren met de corona van Belgische contemporanisten. Het leverde interessante

feedback op. Een EVB kon en mocht geen encyclopedie van de Vlaamse samenleving zijn. De grens trekken bleek niettemin moeilijk. Eén voorbeeld: is het feit dat minister van Onderwijs Luc Van den Bossche de NEVB subsidieerde voldoende reden om hem een vermelding te geven? Eerder niet eigenlijk. Maar gelukkig was Van den Bossche in de socialistische partij een uitgesproken voorstander van meer Vlaamse autonomie en hij kon dus met recht en reden een lemma krijgen. Gelukkig, want anders had de redactie met een netelig probleem gezeten...

3. Het voorbeeld leidt naadloos naar een derde conceptueel probleem. Houdingen en standpunten hebben verschillende betekenissen in verschillende tijden en omstandigheden. Vanzelfsprekende standpunten vandaag werden een eeuw geleden nog beschouwd als radicale Vlaamsgezinde opinies. Schrijven in het Nederlands in de 19e eeuw kan vaak worden beschouwd als een statement, als een daad van sympathie voor de Vlaamse beweging. Maar naarmate de VB succes boekt met de vernederlandsing, wordt dat steeds minder het geval. De context is natuurlijk van groot belang om een standpunt of houding of daad als Vlaamsgezind te beschouwen. Maar waar dan de grens moet worden getrokken tussen Vlaamsgezindheid en normaal Vlaams handelen in die evoluerende context is allerminst eenvoudig.

4. Het vierde probleem was het evenwicht tussen de radicale en de meer gematigde Vlaamse beweging. Door hun aard zijn de radicalen zichtbaarder in de geschiedenis en daarom is de kans dat zij een plaats krijgen in een EVB groter. Zo bestaat het risico van een oververtegenwoordiging en overschatting van hun rol, belang en invloed.

Naast inhoudelijke problemen en uitdagingen waren er ook uitdagingen van een heel andere aard, nl. hoe moet een encyclopedie worden gemaakt in digitale tijden.

1. Vanaf het begin pleitte de redactieteam voor een encyclopedie op CD-Rom. Helaas geloofde Lannoo niet in zo'n project en de uitgeverij was er technisch ook niet klaar voor. Maar de digitale revolutie ging zo snel in de tweede helft van de jaren 1990 dat op het moment dat de papieren versie klaar was voor druk, Lannoo het dan toch nodig vond om toch een CD-Rom te fabriceren. Dat was wel erg overhaast op het laatste moment en daardoor ging de kans om een echt interessant product te maken verloren. De CD-Rom werd toegevoegd aan de papieren encyclopedie.

2. Een tweede plan werd geboren uit de bekende frustratie dat een naslagwerk verouderd is op het moment van publicatie. Net als de redactie van de EVB zocht de redactie van de NEVB naar een manier van permanente bijwerking. Met de investering die nodig was geweest om de eerste EVB te updaten, zou een permanente redactie vele jaren kunnen werken. En dus werd de idee gelanceerd om een historicus op permanente basis aan te werven en hem te verbinden aan WT. De redactie van het tijdschrift was bereid een rubriek te lanceren voor kritiek, feedback, updates van de NEVB en zij was ook bereid op te treden als een permanente redactie voor het beoordelen van nieuwe lemma's.

3. Ten derde werd het plan opgemaakt om de NEVB om te vormen tot een website om zo de vele nieuwe mogelijkheden van het internet te exploreren en in te zetten voor een DEVB. Ik heb dat plan zelf opgesteld in het directe kielzog van het verschijnen van de papieren NEVB in 1998. De Vlaamse regering wilden toen middelen vrijmaken voor de creatie van een Museum over de Geschiedenis van Vlaanderen. Samen met collega's heb ik geprobeerd om de bevoegde instanties te overtuigen om minstens een deel van de middelen te besteden aan een virtueel museum van de Vlaamse beweging in de vorm van een digitale encyclopedie. Dat plan heeft het toen niet gehaald, maar is wel al die tijd blijven rijpen om uiteindelijk rijp te worden toen Ann Mares als directeur van het ADVN | archief voor nationale bewegingen de middelen vond om de DEVB te realiseren.

Ik was niet betrokken bij de onderhandelingen met de overheid m.b.t. de financiering en zoals gebruikelijk bestaat daar enige discretie over, maar ik zal er niet ver naast zitten als ik stel dat de aanwezigheid van de N-VA in de Vlaamse regering, nu al onafgebroken sedert 2004 en sedert 2010 als leidende partij die ook de minister-president levert, geholpen heeft.

Dat brengt me bij de politieke context waarin de DEVB is ontstaan. Vlaams-nationalistische partijen zijn in Vlaanderen en zelfs in België de grootste geworden. De helft van het Vlaamse electoraat stemt op partijen die confederalistisch of separatistisch zijn. Parallel heeft de Vlaamse staatsvorming zich verder voltrokken. Het Vlaams belang met kleine b wordt nog veel meer dan voordien belichaamd en behartigd door een Vlaamse parlement, een Vlaamse regering, Vlaamse instellingen. De klassieke Vlaamse beweging is verder verschrompeld en/of wordt volledig vereenzelvigd met de genoemde separatistische of confederalistische partijen.

Het zorgt voor een steeds groter wordende afstand tussen de bestudering van de Vlaamse beweging en de Vlaamse beweging zelf. Dat is goed te zien aan de samenstelling van de redactie van de DEVB.

Daarin zetelen niet perse uitsluitend specialisten van de Vlaamse beweging meer. Jo Tollebeek, Kaat Wils en Elke Brems, respectievelijk historici en vertaalwetenschapster van de KULeuven zijn dat niet en ook Jeffry Thyssen, historicus van de VUB, is dat niet echt. Marnix Beyen en Maarten Van Ginderachter van UA zijn dat zeker in grotere mate, al ligt hun onderzoeksterrein de laatste jaren toch elders. Dave Sinardet, politicoloog aan de VUB is een specialist actuele communautaire politiek en met Chantal Kesteloot, stafmedewerker van Cegesoma en specialiste geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, maar met een doctoraat over het FDF (voorloper van Défi) is nu ook een Franstalige historica lid van de kernredactie. Recent versterkte Antoon Vrints nog de ploeg. Hij is historicus aan de UGent, specialist Eerste Wereldoorlog, maar ook wel van de VB. Ikzelf vorm de brug naar de NEVB.

De bureauredactie van de DEVB bestaat integraal uit medewerkers van het ADVN: in de eerste plaats Aragorn Fuhrman en Sarah Menu die er de kern van vormen, aangevuld met Ann Mares en Kas Swerts en voor de illustraties Winne Gobyn.

De groeiende osmose tussen Vlaamse beweging en Vlaamse samenleving maakt de zo-even gesignaleerde problemen die zich al stelden bij de NEVB nog acuter. Het is steeds moeilijker een uit te maken of het opkomen voor het Vlaamse belang nog wel als een Vlaamsgezinde houding of daad kan worden gezien. Het probleem van afbakening is alleen maar groter geworden. Als men in de huidige context die afbakening heel smal interpreteert, dan loopt men het risico om Vlaamsgezindheid alleen nog maar toe te kennen aan de meest extreme exponenten van de Vlaamse beweging. Vlaamse beweging en separatisme/confederalisme vallen dan samen.

De huidige redactie kan meer nog dan de redactie van de NEVB een beroep doen op een zeer uitgebreide expertise. Ruim 400 auteurs werken mee aan de DEVB. Want de aanzwellende stroom geschiedschrijving over de Vlaamse beweging is niet stilgevallen na het verschijnen van de NEVB, al is het toch wel zo dat het laatste decennium de belangstelling voor de geschiedenis van de VB bij geschiedenisstudenten drastisch is teruggelopen. Toch heeft de redactie nog 30 jonge vaak pas afgestudeerde auteurs gevonden die zich hebben

geëngageerd om meerdere lemma's te schrijven. De terugval in de belangstelling heeft wellicht ook te maken met de Vlaams staatsvorming en het verder verschrompelen van de traditionele Vlaamse beweging, naast natuurlijk het feit dat vele nieuwe studieterrinen in de mode zijn. Die actuele trends tonen zich overigens ook in nieuwe overzichtsartikels van de DEVB zoals multiculturalisme; natuur en milieu; racisme; sociale media; zorg; banaal nationalisme; cartoons en strips; eetcultuur; financiële transfers; populisme; populaire muziek; monumenten; seksualiteit en gender.

Maar de belangrijkste vernieuwing van de DEVB is vanzelfsprekend haar digitale vorm en het feit dat ze geconcipeerd is als een online raadpleegbare website, wat overigens niet betekent dat er helemaal niets meer op papier zal verschijnen. Zo zal bij de lancering zal er bijv. een boek verschijnen met een selectie van de belangrijkste overzichtsartikels.

Maar dit boek is natuurlijk maar de top van een ijsberg van ca. 5000 lemma's die alleen digitaal beschikbaar zullen zijn. De belangrijkste consequentie daarvan vernoemde ik al in het begin van mijn uiteenzetting: ze is definitief in de zin dat ze nooit definitief af is en steeds zal kunnen worden aangevuld, gereviseerd en gecorrigeerd. Uiteraard zal daarvoor een permanente redactie moeten worden gevormd en ook moeten gezocht worden naar een manier om de workflow gaande te houden. Maar met een dynamische instelling als het ADVN die ook host en uitgever is van *WT. Tijdschrift over de geschiedenis van de Vlaamse beweging* moet dit mogelijk zijn.

Bruno De Wever, Universiteit Gent en lid van de kernredactie van de NEVB en de DEVB.